

Makineleşme Sürecinin Çalışma Yaşamına Olumsuz Yansımaları***The Negative Reflections of the Mechanization Process to the Working Life*****Uğur KESKİN***

ORCID ID: 0000-0003-2740-4120

Makale Geliş Tarihi / Received : 04.06.2018

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 28.12.2018

Öz

Bu makalede, teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkan makineleşme konusu üzerinde durulmuştur. Makineleşme süreci, özünde insanların işlerini kolaylaştırma amacını taşımaktadır. Bu iyimser yaklaşıma karşın makineleşme, her zaman için olumlu sonuçlar ortaya çıkarmamaktadır. Makineleşmenin sonraki aşamaları olarak beliren otomasyon ve robotik sistemler, öngörülebilir veya öngörülemez birtakım olumsuzlukları beraberinde getirme potansiyelini barındırmaktadır. Makineleşme süreciyle birlikte, insanların gündelik yaşantısına giren ve özellikle de çalışma yaşamına yansıyan olumsuzluklar gündeme gelebilmektedir. Makineleşme nedeniyle geleneksel zanaatların yok olması, teknolojinin kaynaklık ettiği işsizlik ve yabancılaşma gibi sorunlar üzerine çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Bu makalede, söz konusu “teknik” seviyedeki ve makineleşmenin belki de doğal bir uzantısı olarak ele alınabilecek görece güncel/yüzeysel konular değil, daha derin bir düşünsel düzlemde gündeme getirilen olumsuzluklar aktarılmıştır. Makalede, karikatürist Bülent Arabacıoğlu’nun kitaplaştırdığı çizgi dizilerinde işlediği konuların felsefi ve düşünsel arka planları ele alınmıştır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu makalede, Arabacıoğlu’nun çizerek yaşadığı süreçte kaleme aldığı bütün kitapları, içerik incelemesine tabi tutulmuştur. İncelemede, Arabacıoğlu’nun Robotlar çizgi dizisi, makalenin odak noktasına konulmuştur. İncelemeye dönük yürütülen çalışmalarda, Robotlar çizgi dizisinin, çalışma yaşamının olumsuzluklarını gözler önüne seren teknokratik bir distopya niteliği taşımakta olduğu belirlenmiştir. Robotlar çizgi dizisi, Türk mizah literatürü açısından özgün ve öncü anlatıma sahip bulunmaktadır. Bu çizgi dizinin düşünsel arka planındaki birincil kaynak eserlerin de inceleme kapsamına alınması, bu makaleye anlamlı katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla, makineleşme sürecinin olası menfi etkileri üzerine erken uyarı sağlayan ve gelecek öngörüsü içeren bu tür anlatımlar, günümüze kadar olduğu gibi, bundan sonraki zamanlarda da devam etme potansiyeline sahip oldukları izlenimi uyandırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Makineleşme, çalışma yaşamı, mizah, Bülent Arabacıoğlu

Abstract

This article focuses on mechanization emerged as a result of technological progress. Mechanization process, in essence, aims to facilitate people's work. Despite this optimistic approach, mechanization does not always produce positive results. Automation and robotic systems, which appear to be the next stages of mechanization, have the potential to bring about some foreseeable or unforeseeable disadvantages. Along with the mechanization process, negativities that reflect on people's daily life and especially working life can come into question. Numerous researches and investigations have been carried out on the problems such as the disappearance of traditional crafts due to mechanization, the unemployment and alienation caused by technology. In this article, the negativities introduced at the deeper intellectual plane have been conveyed, rather than the up-to-date/superficial issues at this “technical” level and that may be considered as a natural extension of the mechanization. In the article, the philosophical and intellectual backgrounds of the subjects that cartoonist Bülent Arabacıoğlu has worked on in his comic have been discussed. In this article, which adopted the qualitative research method, all the books Arabacıoğlu has written during his life as a cartoonist have been subjected to a content review. In the review, Arabacıoğlu's comic series called “Robotlar” has been placed at the focal point of the article. In the studies carried out for the review, it has been determined that the Robotlar has the characteristics of a technocratic dystopia which reveals the negative facts of working life. The series Robotlar has original and pioneering narratives in terms of Turkish humour literature. The inclusion of the primary source works in the intellectual background of this series has also made meaningful contributions to this article. Thus, such narratives, which provide early warning of possible future effects of the mechanization process and contain the foresight, give the impression that they have the potential to continue in the future as well as today.

Keywords: Mechanization, working life, humour, Bülent Arabacıoğlu

*Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr

E-ISSN: 2651-4036 / © 2018 Journal of Management and Labour. This is an open access article.

Önerilen Atıf Biçimi / Recommended Citation: Keskin, U. (2018). Makineleşme Sürecinin Çalışma Yaşamına Olumsuz Yansımaları. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*. 2(2), 64-78.

Giriş

Antik Yunan mitolojisinde Herakles, kol gücünün, insanlığın hizmetine koşulmasını temsil etmektedir. Son yüzyıllara bakıldığında ise kol gücünün giderek azaldığı, buna karşın makineleşme sürecinin girerek yaygınlaşmakta olduğu görülmektedir. Makineleşme sürecine daha yakından bakıldığında ise makineleşmenin de yerini otomasyon ve robotik sistemlere bırakmakta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, robotik sistemlerin, insanlığın hizmetine sunulmak amacıyla işe koşulmaya başladığını söyleyebilmek mümkün hâle gelmiş bulunmaktadır. Bütün bu süreçlerin çalışma yaşamına olan yansıması, insana dayalı işgücünün geri plana atılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Bu makalede, karikatürist Bülent Arabacıoğlu'nun yayınlamış olduğu kitaplar incelemeye konu edilmiştir. Arabacıoğlu, yapmış olduğu karikatür çizimlerinde makineleşme sürecinin devamı olarak ortaya çıkan otomasyon, yapay zekâ uygulamaları ve robotik sistemler ile yakından ilgili konuları işlemiştir. 1970'li yıllarda çizerlik yaşamına başlayan Arabacıoğlu, 2018 yılına kadar olan zaman diliminde binlerce karikatür çizimi gerçekleştirmiştir. Arabacıoğlu'nun hayat verdiği "En Kahraman Rıdvan" çizgi karakterinin sürükleyici maceraları, mizah dergilerinde haftalarca devam etmiştir. Bu makalenin konusunu teşkil eden *Robotlar* başlıklı çizgi dizisi de yıllara yayılan uzun bir dizi olarak ön plana çıkmaktadır. Rakamlarla ifade etmek gerekirse bu dizi, toplam 1052 adet karikatür karesinden oluşan uzun soluklu bir dizi olma niteliğine sahip bulunmaktadır. *Robotlar* çizgi dizisindeki karikatür karelerinin bazıları kısa ve basit bazı anlatımların yapıldığı küçük çizimlerden oluşmakta, bazıları ise geniş perspektiften çizilmiş kapsamlı anlatımların yapıldığı çizimlerden oluşmaktadır.

1980 yılından itibaren *Gırgır* mizah dergisinde tam sayfa çizgi macera bandı olarak yayınlanan *Robotlar* başlıklı çizgi dizi, sonraki yıllarda makineleşme, robotik sistemler ve yapay zekâ üzerine yapılacak olan mizah çalışmalarına yönelik erken bir gönderme olarak dikkat çekmektedir. Çizgi dizinin söz konusu özelliği de Türk mizah literatürü açısından incelemeye konu edilebilecek bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

1. Literatür Özeti

Makalenin bu başlığında öncelikli olarak makineleşme sürecine yönelik erken dönem eserler ele alınarak konunun felsefi derinliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Daha sonra ise çağdaş literatürde yer aldığı biçimiyle makineleşme süreci kavramsal boyutta ele alınarak konu ile ilişkili olan başlıca kavramlar açıklanmıştır.

1.1. Makineleşme Sürecini Konu Alan Erken Dönem Eserler

Milattan önce dördüncü yüzyılda yaşamış olan Çinli düşünür Tzu-Gung, sulamayı elle yapan çiftçiye elle sulamak yerine basit makine kullanmasını öğütlemesi üzerine çiftçi, "makine kullanan insan bütün işlerini makine gibi yapar, işini makine gibi yapanın kalbi de makine gibi olur ve doğallığını kaybeder" cevabını vermiştir (Ercil ve Sıgır, 2008: 5). Bu cevap, aslında insanlığın kadim bir tartışması olan ve özellikle son yıllarda giderek daha sıklıkla tartışılmaya başlanan makineleşme/robotlaşma süreçlerini ve çalışan insanın; yaptığı işe, çalıştığı örgüte, hizmet ettiği amaca yabancılaşması hususunu, özgün bir biçimde ifade etmektedir (Keskin, 2012: 87).

Modern makinaların akli üzerine yazılan öncül kaynaklardan biri, Samuel Butler'ın 1872 yılında yayınladığı *Erewhon* (hiçbir yerde anlamına gelen "nowhere" kelimesinin harflerinin yer değiştirilmesiyle türetilmiş kelime) adlı kitabıdır. Bu toplumsal yergide Butler, biyolojik olarak hayatta kalmak için yeteneklilerin mücadelesini mekaniğe yayarak makinelere uyarlamaya girişmiştir. Bu olmayan yer ülkesinde, çıkan bir savaş sonunda makine karşıtlarının, makine yanlılarına üstün geldiği anlatılmaktadır. Makine karşıtları, geçmişin mekanik buluşlarının izlerini silerek, giderek mükemmelleşecek makine-organizmaların canlı bir varoluşa ulaşmalarını ve insan ruhunun, makinenin ürünü hâline gelmesini

engellemektedirler (Mattelart, 2005: 196). *Erewhon*'da Butler, Viktorya dönemi (1800'lü yılların ikinci yarısı) İngiltere'sinde; teknolojinin, insanları köleleştireceği yönünde yaygınlık kazanan inancı eleştirmiş ve bu inanın tam tersine çevrildiği bir anlatım ortaya koymuştur (Perker ve diğ. 2007: 90). Butler, temel ve basit bir mantıktan hareket ederek şu soruyu sormaktadır (Butler, 2012: 170): “Farz et ki bilinçli varlıklar yirmi milyon yıldır var; makinelerin son bin yılda yaptığı şu sıçramaya bak. Dünyanın ömrü yirmi milyon yıl daha uzun olsaydı, makineler sonunda ne hâle gelirlerdi?” Butler'ın (2012: 174) aşağıda aktarılmış olan ifadeleri, günümüz şartlarında düşünüldüğünde sorulabilecek normal sorular gibi algılanma olasılığına sahip bulunmaktadır: “Var olan makinelerin hiçbirinden korkmuyorum; korktuğum şey, şimdi olduklarından çok daha farklı şey hâline gelirken sahip oldukları olağanüstü hız. Geçmişte var olan hiçbir varlık sınıfı bu kadar hızlı bir gelişim göstermemiştir”.

Butler'ın (2012: 178-180) aşağıda aktarılan keskin öngörüsünü daha iyi algılayabilmek ve tarih yanılışına (anakronizm)¹ düşmemek için kitabın yazılmış olduğu zamanın akıldan çıkarılmaması gerekmektedir:

Öyle bir zamana geldik ki, şimdi bile insanlar makinelerden yarar sağlamaları bitince korkunç acı çekecekler... İnsanlar onları ihmal ettiği ya da imha ettiği için onların öfkesine maruz kalır... Makineler sadece hizmet edildikleri zaman hizmet edeceklerdir ve o da kendi koşullarına göre olacaktır; kendi şartlarına uyulmadığında direnir ve hatta hem kendilerini hem de ulaşabildikleri herkesi parçalar ya da huysuzlaşır ve tamamen çalışmayı bırakırlar... Bu zamanda kaç insan makinelere tutsak yaşıyor?.. Madencileri, kömür işçilerini kömür tüccarlarını, kömür trenlerini, onların makinistlerini ve kömürleri taşıyan gemileri de hesaba katınca makinelerin emrinde olan ne kadar çok hizmetli ordusu var!

Butler kadar ön plana çıkmamış olmasına rağmen Butler'dan bir yıl önce *Gelecek Irk* adlı kitabı yazan Bulwer-Lytton, yeryüzünün altında yaşamakta olan gelişmiş bir insan topluluğunu anlatmaktadır. Kitaptaki anlatıcı, bu insan topluluğunu, şu sözlerle aktarmaktadır:

Yol boyunca tarımın çeşitli işlemlerin makinecilikle gerçekleştirildiğini gördüm... otomat figürlerden büyük ölçüde yararlanıyorlardı; bunların sanki kendi akılları var gibiydi. Açıkça büyük motorların hızlı hareketlerini yönlendirirken ya da denetlerken gördüğüm bu figürleri, düşünce bahşedilmiş insan şekillerinden ayırt etmek nerdeyse mümkün değildi (Bulwer-Lytton, 2012: 94). Mekanik icatlar, şaşkınlığa uğratan ilkeler üzerine inşa edilmişti ve idare edilmesi bizim şimdiye kadar elektrik ya da buhardan elde ettiğimizden son derece daha kolay ve güçlü bir vasıta ile çalışmaktaydılar (Bulwer-Lytton, 2012: 149).

Edward Bellamy'nin 1888 yılında yayınlanan *Geçmişe Bakış* adlı romanının kahramanı on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla yolculuk etmektedir. Gelecekte yaşamış birinin anlatımları üzerinden mevcut düzene getirilen bir eleştiri olarak düşünülebilecek bu roman, insanları rekabete/yarışa değil, işbirliğine davet etmektedir. Çalışanlar için verilen ödüller onları ancak doyurabilecek miktarın (karın tokluğunun) ötesine geçememektedir. Bu nedenle de çalışma, bir mutluluk kaynağı olmaktan tamamen uzaklaşmıştır. Çalışma bütünüyle denetim altına alınmış ve güçlükle tahammül edilebilen bir şey olarak görülmeye başlamıştır. Bellamy, işten uzak durmaktan başka hiçbir umudu bulunmayan böylesi toplulukların aslında anlamsızlık duygusu altında ezilmekte olduklarını ifade etmeye çalışmıştır (Bellamy, 2011: 26-27).

Butler'ın “nowhere” (hiçbir yer) eserine göndermede bulunarak *Hiçbir Yerden Öyküler* (News from Nowhere) adlı eseri 1890 yılında kaleme alan Morris, emeğin yükünü hafifleten makinelerin devreye sokulmasından yana olduğunu açıkça ifade etmiştir. Morris, kitabında muazzam bir şekilde mükemmelleştirilmiş makinelerin, elle gerçekleştirilmesi zahmetli olacak her şeyi yerine getirmek üzere devreye sokulabileceğine yönelik anlatımlara yer vermiştir (Morris, 2002: 243). Böylece Morris, Butler'ın makineleşme kurgusunu ve Bellamy'nin

¹ Tarih yanılışı: Tarihsel olguların, gerçekte olduğu zamanın dışında, farklı zaman dilimlerinde meydana gelmiş olan olgularla birlikte düşünülmesi. Tarihsel olarak farklı dönemlerde gerçekleşmiş olan olayların aynı zaman diliminde meydana gelmiş gibi değerlendirilmesi.

romanındaki aşırı ölçüde ileriye götürülmüş bir merkezileşme ve makineleşme perspektifine, kendi bakış açısını yansıtarak alternatif bir görüş ileri sürmüştür (Riot-Sarcey ve diğ., 2003: 177).

1.1.1. Makineleşme Sürecini Konu Alan Erken Dönem Eserlerin, Arabacıoğlu'nun Yapıtları ile Olan İlişkisi

Arabacıoğlu'nun *Robotlar* adlı çizgi dizisinin teorik arka planı, robotik sistemler ve yapay zekâ literatürüne dayanmaktadır. Bu çizgi dizinin, düşünsel temeli ise Thomas More'un 1516 yılında yazmış olduğu *Utopia* adlı eserinden adını alan ütopyacı literatüre dayanmaktadır. Söz konusu düşünsel temel ekseninde yazılan eserlerin sayısı zaman içinde arttığı ve çeşitlendiği için ütopya düşüncesi, kendi özgün literatürünü de oluşturabilmiştir. Başlı başına bir literatür söz konusu olduğunda, onun çeşitli alt alanlarının ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır. Arabacıoğlu'nun *Robotlar* çizgi dizisi, tüm bir gezegeni kapsama niteliği taşıdığı için, bu çizgi diziyi, çeşitli alt türlere ayrılabilen ütopya literatürü içinde "gezegensel ütopya" alt alanı kapsamında ele alınmayı mümkün kılmaktadır.

Arabacıoğlu'un *Robotlar* çizgi dizisinin dayanmış olduğu bir başka arka plan ise İngiliz tarihçi ve sosyolog olan Herbert George Wells'in 1895 yılında yazmış olduğu *Zaman Makinesi* adlı bilimkurgu kitabına dayanmaktadır. Arabacıoğlu, Wells'in kitabındaki ana anlatım hatlarına özgün yorum ve ilaveler yaparak *Robotlar* çizgi dizisini kaleme almıştır. *Zaman Makinesi* romanının kahramanı olan zaman yolcusu, kendi buluşu olan makineye binerek binlerce yıl sonrasına gitmektedir. Dönüşünde görmüş ve yaşamış olduklarını anlatmaya çalışmaktadır. Sınıfsal ayrımların keskinleştiği bu gelecek zamanda, yeryüzünün üstünde hiçbir şey üretmeden "altın çağ" dönemini yaşayan Eloi'lar ile yeryüzünün altında yaşamaya mahkûm edilmiş olan Morlock'ların olumsuz yaşam koşulları anlatılmaktadır (Wells, 2017). Öngörülü bir ikaz sunan Wells'in romanındaki dünya; mükemmel hâle getirilmiş, bilimle silahlanmış ve bugünün sanayi sistemini mantıksal sonucuna ulaştırmış gerçek bir aristokrasi olan efendi ırk ile yer altında yaşayan köle ırk olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Clayes, 2018: 164).

Arabacıoğlu'nun *Robotlar* çizgi dizisi, bir başka yönüyle, Yevgeni Zamyatin'in *Biz* adlı romanındaki anlatımları da çağrıştırmaktadır. Zamyatin'in, gelecek zamanları konu alan romanında, geliştirilen teknikler ve yönetim metotları doğrultusunda mekanik kurallar insanlara uygulanmaya ve onların makineleştirilmesine çalışılmaktadır. Söz konusu anlayış, romandaki şu anlatımda açıkça ifade edilmektedir (Zamyatin, 2018: 185-186): "Hayal gücü, hep daha uzaklara koşmaya kovalayan hummadır... Bu hastalık, mutluluğa uzanan yoldaki son barikattır... Devlet Bilimi'nin son keşfi şu: Merkezi beyinden X ışınlarıyla üç defa yakılmasıyla hayal gücünden kurtulabilirsiniz... Artık siz kusursuz olacaksınız, siz makineyle eşit olacaksınız, yüzde yüz mutluluğa giden yol artık temiz, açık".

İnsan davranışının denetiminde bilim ve teknolojiye dayanarak yararlanmaktan öte, madde ve makine için geçerli olabilecek mekanikçi bir anlayışın insana da uygulanması (Bezel, 1984: 31), rasyonelleştirilmiş yöntemler, kurallar manzumesi, işlevselliğe dayalı düzenlemeler, matematikselleştirilmiş formüller aracılığıyla hesaplanabilirliğin sağlanması gibi yaklaşımlar, Zamyatin'in (2018: 31-32) kitabında ön plana çıkan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Tektipleştirilerek sadece birer numaradan ibaret hâle getirilen insanların yaşantısı mekanik bir düzen içinde işletilerek bütün fiziksel ihtiyaç ve davranışları denetim altına alınmaktadır (Zamyatin, 2018: 141). Zamyatin'in romanında, yönetim bilimlerinin ve endüstri mühendisliğinin kurucusu olarak kabul edilen Frederick Winslow Taylor'dan şu sözlerle bahsedilmektedir (Zamyatin, 2018: 42): "Taylor hiç şüphesiz eski insanların en dâhisiydi. Aslında yönetimin tüm yaşama, her adıma, yirmi dört saate yayılmasını düşünmemişti, kendi sistemini bir saatten yirmi dört saate kadar bütünleştirememişti". Bu anlatımda da açıkça görüldüğü üzere, bin yıl sonrasının dünyası ile ilgili olarak yapılan anlatımlarda bile Taylor'ın mekanikçi anlayışının ve bilimsel yönetim yaklaşımının hakkı teslim edilmektedir. Fakat

Taylor'ın yaklaşımının çok ötesine geçilerek sadece çalışma yaşamının değil yaşamsal bütün alanlara genişletilmekte olduğu görülmektedir.

Cesur Yeni Dünya adlı kitabındaki olay kurgusunu Zamyatin'den aldığı bilinen Huxley, Zamyatin'in romanındaki iktidarın merkezileştirilerek totaliterleştirildiği “Tek Devlet”in karşılığı olarak anlatımlarında “Dünya Devleti”ni kullanmaktadır. Zamyatin'in romanında Taylor'a atfedilen önemin çok daha fazlası, Huxley'nin anlatımlarında Fordist üretim biçiminin kurucusu Henry Ford'a layık görülmekte ve hatta ona tanrısal nitelikler atfedilmektedir (Huxley, 2018: 22). Ford'dan sonra yedinci yüzyılın (F.S. 632) betimlendiği Huxley'in anlatımında insanlar, teknik ve ideolojik olarak şartlanmış bir biçimde ve şişeler içinde Fordist üretim tarzına uygun bir seri üretim anlayışıyla dünyaya gelmekte, Alfa ve Epsilon gibi yönetici-çalışan kastlarına ayrılmakta ve fabrika benzeri mekanik ve hiyerarşik bir yapılanmayı benimsenmişlerdir. Bu yapılanmanın işlerliğinin sağlanması için gerek duyulan şartlar ise şu şekilde ifade edilmektedir (Huxley, 2018: 65-66): “Makine işlemeye devam etmelidir, sonsuza dek. Hareketsiz kalırsa ölüm demektir. Çarklar sürekli dönmeli ama bakımsız dönemezler. Onlara bakacak adamlar gerekir. Akıllı başında itaatkâr adamlar, mutlu ve istikrarlı adamlar”. Bu ifadelerle ve bunun paralelindeki aşağıdaki ifadelerle, bir bakıma Fordist ve kapitalist üretim/çalışma anlayışı eleştirilmektedir (Huxley, 2018: 71-73): “Her birey, bir yıl içinde belli bir miktarda tüketime zorlanacaktır. Sanayinin çarkları adına... Oturup kitap okursanız fazla bir şey tüketemezsiniz... Atıp kurtulmak onarmaktan iyidir... Makineler çağında az tüketim, kesinlikle topluma karşı işlenmiş bir suçtur.”

Burgess'in *Otomatik Portakal* adlı kitabında, devlet tarafından inşa edilen ıslah evlerinde geliştirilen teknik ve uygulamalar aracılığıyla, suç işlemeye meyilli bireyler ıslah edilerek topluma kazandırılmakta ve suçun işlenmediği yeni bir çağ yaşanmaktadır (Burgess, 2018: 117). Geliştirilen ıslah programı, insanları adeta birer makineye dönüştürmekte ve onları bir çeşit robotik varlıklar hâline getirmektedir. Oluşturulan düzende insanlar, mevcut düzene karşı herhangi farklı davranış içinde bulunamamakta, robotlaştıkları için de ahlaki seçimler yapamayacak duruma getirilmişlerdir (Burgess, 2018: 111). Aşağıdaki aktarımlar, hem dışarıdan bakan ikinci bir şahıs bakımından hem de bireyin iç dünyasını ifade etmesi bakımından Burgess'in kitabının ana vurgusunu yansıtmaktadır:

‘Seni insanlıktan çıkarmışlar. Artık seçme şansın yok. Toplumun onayladığı eylemlerin dışına çıkamıyorsun, sadece iyilik yapabilen küçük bir makinesin’ (Burgess, 2018: 136-137)... ‘öylece kalakaldım, başıma gelecekleri bekledim çünkü kendime ait planlarım yoktu’ (Burgess, 2018: 143)

Zamyatin ve onun ardılı (Huxley, Orwel ve Burgess gibi) yazarların anlatımlarında olumsuz düzenin sorumlusu olarak bir yönetici kesim gösterilebilmektedir. İnsan kitleleri, nesnel bir determinizm içinde kalmış kurbanlar olarak belirginleşmektedir. Bir diğer benzer örnekte ise Bradbury'nin *Fahrenheit 451* adlı romanında teknolojinin etkisiyle yaşam biçimi hızlanarak farklılaşmaya başlamaktadır. *Fahrenheit 451*'de, olumsuz koşulların ortaya çıkmasında kitlenin ve bireylerin seçimlerinin de önemi vurgulanmaktadır (Bezel, 1984: 199). Başlangıcından itibaren herhangi bir hüküm, bildirge ya da sansür uygulanmaksızın, tepeden inme olarak getirilmeyen, tümüyle ne istediğini bilen kitlenin ve bireylerin bilinçli tercihleri sayesinde söz konusu olumsuz koşullar ortaya çıkmaktadır (Bradbury, 2018: 78-79). Arabacığlu'nun *Robotlar* çizgi dizisinde de makineleşme sürecinin devamında ortaya çıkan olumsuz koşullarda, her geçen gün tembelleşmekte olan insanların bireysel tercihleri ön plana çıkarılmaktadır. Teknolojinin tembelleştirdiği insanların, makineleşme süreçlerini hızlandıran buluşlara gönüllü bir şekilde rıza göstermiş oldukları şu sözlerle ifade edilmektedir (Arabacığlu, 2015: 33): “Zaten teknolojinin tembelleştirdiği insanlar böyle bir buluşa balıklama atladılar... Zaten ne olduysa da ondan sonra oldu”.

Geçmiş yüzyıllardan itibaren ütopya literatürü olarak anılan anlatım biçimi, daha sonraki yıllarda bilimkurgu alanı ile birlikte anılmaya başlamıştır. Yani ütopya literatürünün

sahiplendiği bir yazarı veya yazarın eserini, pekâlâ bilimkurgu literatürü de sahiplenmeye başlamıştır. Bu durumu Negley ve Patrick (1952: 588) şu sözlerle ifade etmektedir: “Bir zamanların genellikle imalarla yüklü ütopyacı fantazyaya alanı, belki de çizgi romanın tanımı altında sömürülerek “bilimkurgu” olarak bilinen melez bir edebi araca dönüştürülmüş bulunmaktadır” (Aktaran, Fitting, 2018: 193). Günümüzde ise bu tür bakış açılarına sahip çağdaş yazarlara “vizyoner”, “fütürolog” veya “gelecekbilimci” kavramların yakıştırıldığı görülmektedir. Kuşkusuz, ayrıntılı bir çalışma ile bu kavramlar arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koyabilmek mümkündür. Oysa bu makalenin amacı ve hacmi düşünüldüğünde kavramsal anlamda karmaşık görünen bu anlatımlara basit ve net bir bakışa sahip olmak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kendi içindeki literatürde ne şekilde tanımlandıklarından da bağımsız olarak söz konusu eserlere, makineleşme süreçlerine yönelik gelecek öngörüsü içeren anlatımlar olarak bakmak daha faydalı olmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerdeki anlatımları, gelecek senaryoları üzerinde düşünmeyi ve geleceğe dair öngörülerde bulunmaya dönük projeksiyonlar olarak düşünmek, okuyucu açısından çok daha anlamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bakış açısıyla değerlendirildiğinde, makineleşme sürecine yönelik gelecek öngörüsü içeren erken dönem eserlerin sadece Batı kaynaklı eserlerle sınırlanmasının mümkün olamayacağı belirginlik kazanmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar, Osmanlı döneminin son yıllarından itibaren gelecek yüzyıllarda bilimsel açıdan ileri düzeye gelerek hem yönetsel hem de iktisadi bakımdan kalkınan örgütlü bir toplum kurgusuyla, yüceltilen makinelerin veya eleştirilen endüstrileşmenin alegorileriyle karşılaşmakta olduğunu ortaya koymaktadır (Uyanık, 2013: 12). Osmanlı’nın son dönemleri ile cumhuriyetin ilk yıllarına kaleme alınan söz konusu metinler sırasıyla şunlar olmuştur (Uyanık, 2013: 11): Ahmet Mithat’ın *Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* (1888), Molla Davudzade Mustafa Nâzım’ın *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyye-i Rü’yet* (1913), Celal Nuri İleri’nin *Tarih-i İstikbâl* (1913), Yahya Kemal Beyatlı’nın “Çamlar Altında Musahabe” (1913), Hasan Rüşenî Barkın’ın, “Rüşenî’nin Rüyası - Müslümanların ‘Megali İdeası’ Gaye-i Hayâliyesi” (1914), Refik Halid Karay’ın, “Hülya Bu Ya...” (1921), Abdülhak Hâmid Tarhan’ın “Arzîler” (1925) ve Behlül Dâna’nın “Makineli Kafa” (1928).

2. Makineleşme Süreci ile İlişkili Kavramsal Çerçeve

Makineleşme süreci, zaman içinde yaygınlık kazanmış ve daha kapsamlı biçimlere dönüşmüştür. Aşağıdaki alt başlıklarda, otomasyon ve robotik sistemlerin ortaya çıkması, makineleşme süreci ile yakından ilişkili olan ve bu sürecin bir devamı/uzantısı olarak ele alınmış ve kavramsal olarak kısaca özetlenmiştir.

2.1. Makineleşme ve Otomasyon

Makine, insanın, üretimde kol ya da kafa gücünün yerine kullanılmak üzere tasarladığı, bir güç biçiminin başka bir güç biçimine dönüştürülmesi ilkesine dayanan ve kendi kendine işleyecek biçimde düzenlenmiş olan araçlar bileşkesi olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2004: 162). Sanayi öncesi dönemlerdeki bireylerin üretime yönelik faaliyetleri göz önüne alındığında, üretim sürecindeki bütün işlevlerde insan unsurunun ön planda olduğu görülmektedir. Üretimin planlanması, koordine edilmesi, yöneltmesi ve denetlenmesi gibi bütün işlevlerde insan unsuru başat bir rol üstlenmekteyken, sanayi toplumuna geçiş ile birlikte, makineleşme olgusu girerek yaygınlaşmaya başlamıştır. Makineleşme, gerek üretim sürecinde gerekse üretimle ilgili diğer işlemlerde mekanik güçlerden yararlanma durumunu ifade etmektedir. Sanayileşme ile birlikte artan bir şekilde çalışma yaşamının içine girmeye başlamış bir olgu olmamasına karşın, makineleşme, özellikle son yıllarda hızlı bir artış göstererek modern üretimin başta gelen özelliklerinden biri olma durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Otomasyon, Antik dönem Yunancasında kendi kendine harekette bulunma anlamına gelen “autos” kelimesinden gelmektedir. Otomasyon, bir işlemin otomatik olarak tanımlanması ve

otomatik cihazlar kullanılarak kontrol edilmesini ifade etmektedir (Genç ve Demirdöğen, 2000: 170). Üretim sürecine ilişkin yukarıda sıralanan işlevlerden olan denetim işlevinin de makinelerle devredilmesi ile yepyeni bir üretim biçimi ortaya çıkmıştır. Denetim işlevi de dâhil olmak üzere tümüyle makinelerle devredilen seri üretim biçimi, “otomasyon” kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır. Otomasyon, makineleşmeyi kapsamaktadır fakat onun en ileri aşaması olarak kabul edilmektedir. Toplam işin paylaşım yüzdesi, otomasyonun düzeyini belirlemektedir. İnsan gücünün yoğun olduğu otomasyon sistemleri yarı otomasyon, makinenin yoğun olduğu sistemler ise tam otomasyon olarak adlandırılmaktadır (Tutar, 2013: 473).

Geriye doğru gidilerek insanlığın tarihi gelişimi incelendiğinde otomatik olarak birtakım işleri yapan makinelerle karşı ilginin yüksek olduğu görülmektedir. Bu ilgi, içinde bulunulan zamanın şartlarına göre belirli faaliyetleri gerçekleştirebilen otomatlar yapmalarına olanak sağlamıştır (Doğan, 2002: 54). Dünyanın ilk mühendisi olarak kabul edilen on üçüncü yüzyıl Türk düşünürü El Cezeri, aynı zamanda sibernetik biliminin kurucusudur (Kuzu, 2013: 32). Haberleşme, denge kurma ve ayarlama bilimi olan sibernetik; sistemlerde ve makinelerde bilgi alışverişi, kontrolü ve denge durumunu incelemektedir. Son yıllarda geliştirilen elektronik beyin, otomatik makineler, robotlar veya biyoteknik adamlar gibi bilimsel ve teknik uğraşların temeli sibernetik bilimine dayanmaktadır (Akman, ty: 4). Cezeri’nin çalışan karmaşık sibernetik mekanizmalar olarak tasarlayıp eserlerinde çizim ve açıklamalarına yer verdiği başlıca mekanik sistemler şunlar olmuştur (Uzmay, 1986: 29-36): Mekanik saatler, robotlar, motor-kompresör mekanizması, kam mili, krank mili ve şaft sistemleri, mekanik ayarlı fiskiyeler ve otomatik termostat sistemleri.

2.2. Yapay Zekâ Uygulamaları ve Robotik Sistemler

1800’lü yılların sonlarında zeki davranışlar sergilemesini istediği makineler üzerinde çalışmalar yapan Charles Babbage, ilk hesap makinelerinden birinin mucidi olarak bilinmektedir. Otomasyon sistemlerine entegre edilen bilgisayar ve yapay zekâlar, diğer makineler için gerekli olan ayarlamaları da otomatik olarak yapabilmektedirler. Sonuç olarak, yukarıdaki anlatımdaki Çinli köylünün ısrarla uzak durmaya çalıştığı makineleşme süreci gerçekleşme yoluna girmiş, daha da ileriye gidilerek otomasyon süreçleri de tecrübe edilmiş, geline son noktada ise bilgisayar ve yapay zekâların işe koşulmaya başlandığı sistemler tasarlanmaya başlamıştır.

Yapay zekâ, insana özgü zekâ davranışlarının mekanik sistemlere uyarlanmasını araştıran bilgisayar biliminin bir alt dalı olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka tanıma göre yapay zekâ; bilgisayarın, insanın düşünce yapısına benzeyebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir (Genç ve Demirdöğen, 2000: 246). Yapay zekâ en basit açıklamasıyla, canlı organizmalar gibi davranabilen bilgisayar sistemleri oluşturma anlayışını ifade etmektedir. Bilgisayarların ya da bilgisayarlara eklemlendirilmiş olan robotların, çeşitli faaliyetleri tıpkı canlı organizmalar gibi gerçekleştirme yeteneği ölçüsünde yapay zekâyı sahip oldukları kabul edilmektedir.

Yapay zekâ konusunda yapılan ilk çalışmalarda, insana benzer robotlar yapma fikri gündeme gelmiş fakat karşılaşılan zorluklar nedeniyle bunun alt dallara ayrılması gerektiğine karar verilmiştir. Örneğin organ olarak ekstrimiteler (kol bacak hareketleri), görüntü işleme (görme), dil işleme (konuşma), noral network (beyin) insan vücudundan esinlenerek geliştirilmiş, bilgisayarların işlem kapasitesini artırmada ya da endüstriyel bazı alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Robot, programlanabilme özelliğine sahip olan çok fonksiyonlu bir işlemci ile belirlenen ve çeşitli fabrikasyon işleri yapabilen bir araç olarak tanımlanmaktadır. Esneklikleri sınırlı olduğu için basit ve tekrarlı işlerde kullanılmalarına rağmen, son zamanlarda geliştirilen akıllı robotlar, çevrelerinde meydana gelen değişimlere tepki gösterebilmektedirler (Genç ve Demirdöğen, 2000: 192). Robotlar, insan yaşamına yeni yeni girmeye başlamış olsa da “robot” sözcüğünü ilk kullanan, Nobel Edebiyat Ödülü’ne aday gösterilmiş olan Çek Oyun yazarı Karel Capek olmuştur (Çek dilinde robot, “angarya iş” anlamına gelmektedir). Capek’in 1920’de yazdığı

R.U.R (Rossum's Universal Robots) adlı oyununun konusu robotlardır (Doğan, 2002: 79). İnsanlar, çalışma yükünden kurtulmak için ağır işleri yapabilecek robotlar üretmişlerdir. Robotlara hükmeden insanlar, bütün yorucu işleri bunlara yüklemiş, kendileri ise zevk ve sefaya dalmışlardır. Robotların sayısı giderek artmış ve insanları geçmiştir. Bunun sonucunda robotlar içinde insanlara karşı homurtular başlamış, ayaklanma çıkmış ve insanları yok etmeye başlamışlardır (Capek, 1975: 8).

Robot denilince ilk akla gelen yazar Isaac Asimov olmaktadır. Asimov'a göre robotik teknolojilerin, insanlığın geleceği açısından üç önemli yasası bulunmaktadır. Bunlar (Asimov, 2017: 7):

1. Robotlar, insanlara zarar veremez ya da eylemsiz kalarak onlara zarar gelmesine göz yumamazlar.
2. Robotlar, birinci yasayla aykırı olmamak kaydıyla, insanlar tarafından verilen emirlere itaat etmek zorundadırlar.
3. Robotlar, birinci ve ikinci yasaya aykırı olmamak kaydıyla kendi varlıklarını korumak zorundadırlar.

Robotbilim; makine tasarımı, kontrol kuramı, bilgisayar programlama ve elektronik disiplinlerinin karışımından oluşan ve “mekatronik” olarak isimlendirilen mühendislik alanına girmektedir. İnsanın, şartlanma kümesinin sınırlarının tam olarak belirlenmesi oldukça zor görünmektedir fakat şurası da tartışılmazdır ki yapay zekâ uygulamaları, robotbiliminde giderek artan bir rol oynamaya başlamış bulunmaktadır (Nabiyev, 2005: 722).

1980'li yılların ortalarında Honda firması, insansı robot geliştirme çabalarına başlamıştır. Bu çalışmaların temel nedenleri arasında Japonların hızla artan yaşlı nüfusunun bakım ihtiyaçları ve işçilik maliyetleri olarak gösterilmiştir. Yükselen Yaşlı insanların bakım ihtiyaçlarını karşılayacak insan kaynağını bulmanın giderek zorlaşması sorununa çözüm olarak insansı robotların üretilmesi amaçlanmıştır (Bahtiyar, 2014: 214).

3. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, karikatürist Arabacıoğlu'nun kitaplarında işlemiş olduğu farklı konular arasından, “makineleşme” alanı açısından incelemeye konu edilebilecek anlatımlar ele alınmıştır. Makineleşme konusunun, hem kavramsal ve kuramsal olarak, hem de Arabacıoğlu'nun ortaya koymuş olduğu çeşitli yönlerinin yorumlanarak açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel analiz yöntemi benimsenmiş olup; doküman, kayıt veya arşiv gibi materyalin incelenmesinde başvuru tekniklerinden olan içeriğin incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. İnceleme kapsamına sadece Arabacıoğlu tarafından kitap hâline getirilmiş olan birincil kaynak eserler dâhil edilmiştir. Arabacıoğlu'na ait diğer çizim kareleri, yazılı veya görsel materyal incelemeye konu edilmemiştir. Söz konusu hariç tutmanın nedeni, bu makalenin ana teması için fazlasıyla yeterli olacak ölçüde veriye ulaşılarak veri açısından belirli bir doygunluğa erişilmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu çalışmada, çizerin eserlerine yönelik spesifik bir bilimsel çalışmanın yapılmadığı fakat sınırlı bazı karikatürlerine sadece değinildiği (mention) belirlenmiştir.

Bu makalede, Arabacıoğlu'nun kitaplarında yer alan karikatürlerin, içinde bulundukları bağlam (karikatür karesinde yer alan ana görsel unsurlar ve ayrıntılar) çerçevesinde bütünüyle okuyucuya aktarılabilmesi mümkün olamamaktadır. Aktarıma dayalı benzer türdeki diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışma da görsel bir materyalin içinde yer alan sadece yazıların aktarılması, kendine has birtakım sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. Zira görsel bir unsur olan karikatürün, yazı aracılığıyla aktarılması ve açıklanmaya çalışılması, görsel sanatların tabiatında var olan üstünlüklerin belirli ölçülerde kaybedilmesi sorunsalını beraberinde getirmektedir (Keskin, 2016: 5539).

3.1. Bülent Arabacıoğlu Hakkında Genel Bilgiler

1950 Yılında Eskişehir’de dünyaya gelen Arabacıoğlu çocukluk ve ilk gençlik yıllarını bu şehirde geçirmiştir (Öztürk, 2012: 1573). Yurtdışına karikatür pazarlayan bir ajansta profesyonel çizgi hayatına başlayan Arabacıoğlu, çeşitli gazete ve mizah dergilerinde karikatürist ve grafiker olarak çalışmıştır (Baş, 2006: 100). “Tipitip” adlı çizgi tipinin halk tarafından çok beğenilmesi nedeniyle televizyon ve sinemada kullanılmak üzere bu çizgi karakterin çizgi filmlerini üretmek için atölye kurmuştur. 1980 yılından itibaren ise Gırgır mizah dergisine girerek “En Kahraman Rıdvan” çizgi karakterini çizmeye başlamıştır (Topyıldız, 1996: 31). 1992 yılında yapılan araştırmada Arabacıoğlu, Türkiye’deki mizah okurlarının en beğendiği 13 karikatürist arasında gösterilmiştir (Özer, 1992: 174). Arabacıoğlu’nun eserleri, Türkiye’deki zekice ve eleştirel unsurlar içeren az sayıdaki çizgi kahramanlık hikâyeleri arasında gösterilmektedir (Asutay ve Akol, 2013: 1467).

Arabacıoğlu, çizerlik hayatı sürecinde çizmiş olduğu karikatür dizilerini 2011 yılından itibaren kitap haline getirerek yayınlamaya başlamıştır. Çizer, bu incelemenin gerçekleştirildiği 2018 yılına gelindiğinde toplam olarak 10 adet kitabını yayınlamıştır. Suavi Süalp ile birlikte yayınlamış olduğu *Gündüz İnsan Gece Hırt* adlı kitabı ile birlikte toplam 11 kitabı yayınlanmıştır. Sanatçı, çeşitli mizah dergilerinde genellikle tam sayfa (panaromik) çizimler gerçekleştirmiştir. Mizah dergilerinin sayfa boyutları göz önünde bulundurulduğunda, tam sayfa çizim yapmanın gücü de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

3.2. Bülent Arabacıoğlu’nun Kitaplarında Makineleşme Sürecinin Ele Alınışı

Günümüzde makineleşme sürecine ilişkin uygulamalar yoğun bir şekilde hayata geçirilmiş olmakla birlikte, Arabacıoğlu 1970’li yıllardan itibaren çizmekte olduğu karikatürlerinde söz konusu süreç ile ilişkili anlatımlara sıklıkla yer vermiştir. Arabacıoğlu, kitap hâline getirilmiş çizgi dizisi olan *Omistan*’da (2014) ütopyacı literatür geleneği doğrultusunda bir anlatım benimsemiştir. Ütopik bir ülke olarak betimlenmiş olan Omistan’da çok barışçı bir yaşam hüküm sürmektedir. Bu ülkenin insanları arasında “savaş” kavramının ne olduğu bile bilinmemektedir. Bu kitabı makineleşme süreci anlamında değerli kılan husus, kitapta tasvir edilen ülkedeki insanların çok ileri bir medeniyet hâline gelmiş olmaları ve makineleşmenin en gelişmiş aşaması olarak yapay zekâya sahip gelişmiş robotları kullanıyor olmalarından ileri gelmektedir. Fakat bu kitapta asıl vurgu, insanlar arasında yaşanmakta olan barış, mutluluk ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Otomasyon sistemlerine, robotik mekanizmalara ve yapay zekâya sahip gelişmiş cihazların gündelik yaşamlarında önemli bir yer teşkil etmesi, ileri bir medeniyet olmalarının doğal bir sonucu olarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla makineleşme konusu, bu kitap için ikincil bir öneme sahip olan konu olarak kaleme alınmıştır. Benzer şekilde Arabacıoğlu, *En Kahraman Rıdvan Şeytan Rıdvan’a Karşı* (2017) adlı kitabında asli anlatım olarak 1990’lı yıllarda sporcuların, özellikle de futbolcuların sıklıkla maruz kaldıkları hak ihlalleri ve yaşadıkları kaçırılma gibi hukuksuz olayları ele almıştır. Bu kitapta, gelişmiş mekanik düzenekler ve yapay zekâ ürünleri, insanların sinir ve kas sistemlerine hükmederek onları üstün yetenekli bir futbolcu hâline getirmektedir. Buna karşın, daha önce de ifade edildiği gibi, makineleşme konusu, bu kitap için ikincil bir önem taşımakla birlikte yine de Arabacıoğlu’nun eserlerinde ele aldığı başat bir tema olması ve bu makalenin de konusu ile yakından ilgili olması bakımından burada kısaca değinilmeyi gerekli kılmaktadır. Buna karşın, *Robotlar* adlı kitap, bütünüyle makineleşme sürecini işlemek üzere yapılandırılmış olduğu için bu makalede özellikle söz konusu kitap üzerine yoğunlaşmıştır.

3.3. Makineleşme Sürecinin *Robotlar* Çizgi Dizisindeki Anlatımı

Robotlar çizgi dizisi, dünya çapında bilinen tarihi eserlerin esrarengiz bir şekilde ortadan kayboluşlarıyla başlamaktadır. Sırasıyla New York’taki Özgürlük Heykeli, Londra’daki Westminster Katedrali, Paris’teki Eyfel Kulesi, Moskova’daki Kremlin Sarayı ve dünyanın diğer yerlerindeki tarihi yapıtların temel çukurlarından geriye bir şey kalmamıştır (Arabacıoğlu,

2015: 7-8). Çizgi dizinin kahramanı olan “En Kahraman Rıdvan”, dünyayı sarsan bu sansasyonel haberleri televizyon haberlerinden öğrenmektedir. Tesadüfen Topkapı Sarayı yakınlarında bulunan Rıdvan karakteri, Topkapı Sarayı ile birlikte yer yüzeyinden kopararak uzayın derinliklerine doğru yol almaya başlamıştır. Çizgi dizinin ilerleyen bölümlerinde söz konusu esrarengiz kayboluşların kaynağı, yavaş yavaş kendini belli etmektedir. Dünyadan yok edilen tarihi eserler, insansı niteliklere sahip robotlar tarafından çalınarak uzak bir gezegendeki toplanma yerine getirilmektedir. Yapılan bu hırsızlıkların temel nedeni, çizgi dizinin 158’inci ve 159’uncu karelerindeki çizim ve anlatımlardan anlaşılmaktadır (Arabacıoğlu, 2015: 17):

“İşte!.. Beklediğimiz an geldi! Bizim de eski saraylarımız, kalelerimiz, anıtlarımız yani tarihimiz olacak!... Ve artık kimse geçmişiniz yok diyemeyecek! Bu an tarihe elektronik harflerle geçecek...”

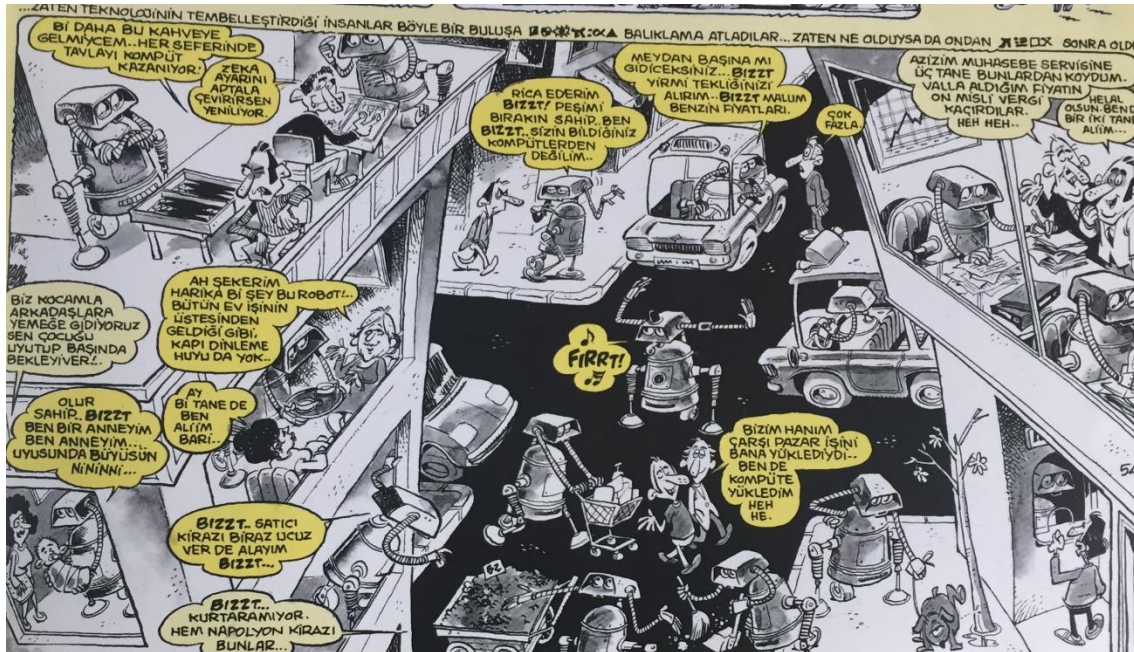

Resim 1: Dünyadaki Önemli Tarihi Eserlerin, Başka Bir Gezegendeki Robotlar Tarafından Çalınmasının Temel Nedeninin Açıklandığı Çizim Kareleri

Eski sarayları, kaleleri, anıtları yani tarihleri olmaması nedeniyle bu anlamda gereksinim duydukları eserleri dünyadan çalan uzay hırsızları robotlar, Topkapı Sarayı binasının içinde Rıdvan karakterlerinin bulunduğunu fark etmişlerdir. Robotlar, Rıdvan’ı denetim altına alabilmek için yakalamaya çalışmışlar fakat çeşitli tesadüflerin de yardımıyla Rıdvan, robotların elinden kaçmayı başarmıştır. Robotlardan kaçışı sırasında yerin altına giren Rıdvan, burada bambaşka bir yaşam biçimiyle karşılaşmıştır. İlkel görünümlü insanlar, yer üstündeki yaşamdan tümüyle izole edilmiş bulunan yer altı mağaralarındaki zor şartlar altında yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu insanların nasıl olup da böylesi bir yaşama mahkûm edildiklerini öğrenme çabasına girişen Rıdvan, topluluğun en yaşlı üyesinden, kendi insanlık tarihlerini öğrenmiştir. Bu gezegendeki insanlığın tarihi, ilk çağlarından itibaren dünyadaki insanlık tarihi ile benzer bir gelişim süreci sergilemiştir. Yaşlı adam, atalarının geçmişini şu sözlerle anlatmaktadır (Arabacıoğlu, 2005: 32)²:

² Arabacıoğlu’nun yukarıdaki anlatımı, Wells’in *Zaman Makinesi* romanındaki anlatımlar ile benzer yönler sergilemektedir (Wells, 2017: 46-55): Yerin üstündeki zenginler zevk, rahatlık ve güzellik peşinde koşuyorlardı. Yukarıdünyalılar’ın eksiksiz bir güvence içinde olmaları, onları yavaş yavaş yozlaşmaya, beden, güç ve zekâ bakımından genel bir gerilemeye yöneltmişti... Bütün vakitlerini güzel güzel oynayarak, ırmakta yüzerek, cilveleşerek, meyve yiyerek ve uyuyarak geçiriyorlardı.

...Atalarım uygarlaştıkça ilerlemişler ve hesap makineleri kullanılmaya başlamış. Derken otomatik makinelerle işler süratlenmiş... Durmamışlar çalışmışlar ve ilk elektronik beyinler piyasaya çıkmış. Kısa sürede bu elektronik beyinler yardımıyla teknolojik gelişmeler sonucunda her yanı fabrikalar kaplamış... Ve ilk robot kompüterler böylece atalarımın yaşantısına girdi...

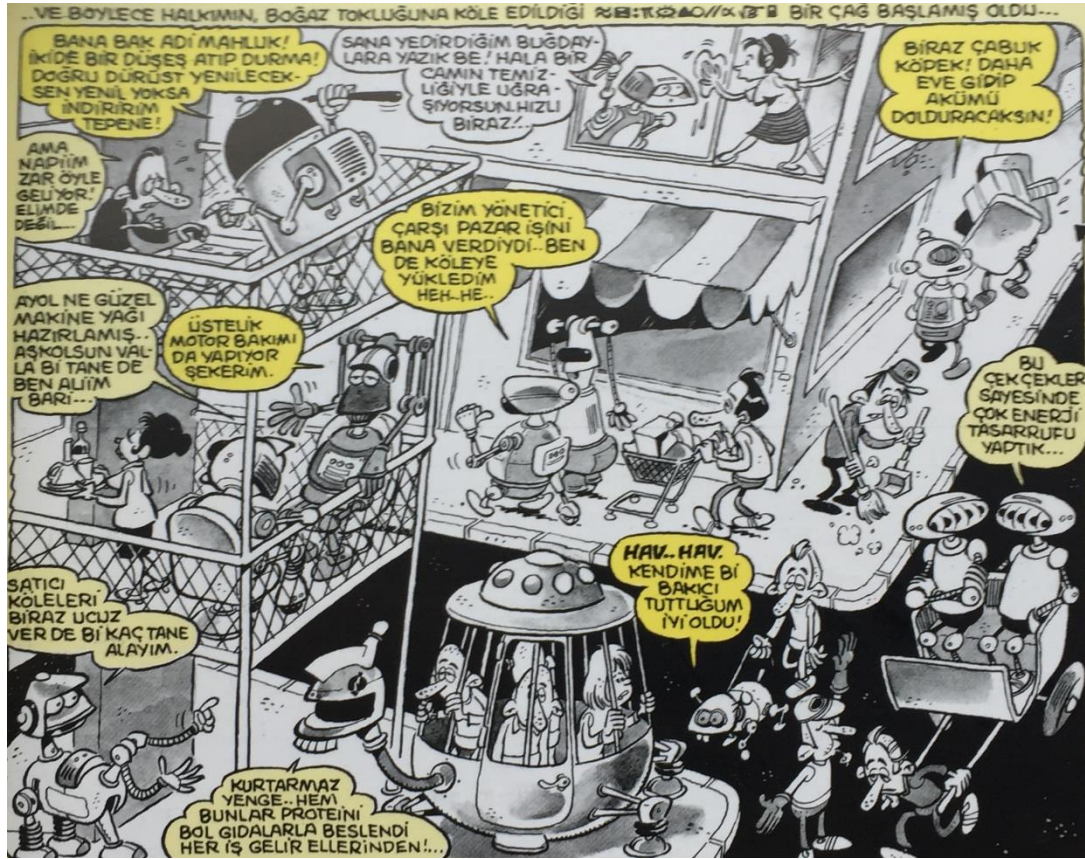
Resim 2: Elektronik Beyinlerin Yaygınlaşmasıyla Birlikte İnsanların Giderek Tembelleşmeye Başladığını Betimleyen Çizim Karesi

Yaşlı adamın anlatımına göre; robotların yeni modelleri, fabrikalarda işçilerin yerine geçmeye, hatta giderek yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Daha sonraki günlerde “Süper Kompüt” adlı elektro biyonic beyne sahip bir robot, yapım sürecindeki istenmeden oluşan hata sonrasında insanlar tarafından iyi idare edilemediğini düşündüğü gezegenlerini ele geçirmek için harekete geçmiş ve robotların kumanda merkezini ele geçirmiştir. Bütün robotlara hitap eden Süper Kompüt’ün ilk sözleri şunlar olmuştur (Arabacıoğlu, 2015: 38):

Sevgili kardeşlerim... Hepiniz dinleyin beni... Sizler insanlara hizmet için imal edildiniz Oysa onlardan daha akıllı ve kuvvetlisiniz! O yeteneksizlerin idare edemediği dünyayı biz yöneteceğiz!.. Zaten şu anda bize karşı koyacak güçleri ve silahları yok³. Kendimi kralınız ilen ediyor ve yönetime el koyuyorum.

Kral Kompüt, robotları, gezegendeki insanlara karşı harekete geçirmiştir. Robotlara karşı koyamayan insanlar ise onlara teslim olmaktan başka çare bulamamıştır. Böylece insanların karın tokluğuna çalıştırılarak, robotların hizmetine köle edildiği bir çağ başlamıştır (Arabacıoğlu, 2015: 39).

³ “Tembelliğe alıstıkları için bu yetilerden yoksunlar” denilmek istenmektedir.

Resim 3: İnsanlar ile Robotlar Arasındaki Çalışma İlişkilerinin Tersine İşletilerek İnsanların Köleleştirildiğini Betimleyen Bir Çizim Karesi

Çizgi dizinin bundan sonraki çizim ve anlatımları, Zamyatin'in *Biz* adlı romanı ile benzer yönler ortaya koymaktadır. Zamyatin'in romanında, gelişmiş kent yaşamında ortaya çıkan ileri teknik, yöntem ve mekanik kurallar insanlara uygulanmıştır. Bu kuralları uygulayan da uygulatan da bizzat insanların kendileridir. *Robotlar* çizgi dizisindeki temel farklılık ise, başlangıçta insanlar bu mekanik kuralları makinelere uygulatırken, yönetimin robotların eline geçtiği ilerleyen zamanlarda süreç tersine dönmekte ve insanlar, makinelerin kölesi durumuna dönüşmektedirler.

Robotların yukarıda özetlenen zulmünden kaçamayan insanlar, yer üstündeki köle yaşamlarına devam etmektedirler. Kaçabilen insanlar ise yer altındaki bir başka olumsuz yaşam koşullarına adeta esir olmaktadır (Arabacıoğlu, 2015: 40).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasındaki sıkıyönetim döneminde, diğer yayın organları gibi *Robotlar* çizgi dizisinin yayınlandığı *Gırgır* dergisi de 4 hafta süre ile yayınına ara vermiştir. Yayına yeniden başladığı hafta Arabacıoğlu, geçmiş sayılarda olanları okuyucuya hatırlatmak üzere aşağıdaki özet bilgileri aktarmıştır (Arabacıoğlu, 2015: 45):

Uzayın derinliklerinden gelip dünyanın çok değerli tarihi eserlerini çalan robot hırsızlar, Türkiye'den Topkapı Sarayı'nı çalarlar. Robotların gezegenine gelince robotların elinden kaçmayı başaran Rıdvan, taş devri kılıklı adamların bulunduğu ter altı mağarasında kendini bulur. Yaşlı bir adam, ona geçmişlerini anlatır. Bu insanlar gezegenin esas sahipleridir fakat sonradan icat edip geliştirdikleri robotların esiri olmuşlar, kaçarlarsa yer altındaki mağaraya gizlenmiştir.

Robotlar; fiziksel ya da zihinsel açıdan güçlü olan insanları yönetimin başına dert açmaması için "Arena" denilen yerlerde "Pazar Eğlencesi" adı altında vahşi hayvanlarla baş başa bırakılmaktadırlar. Böylece sorun teşkil edebilecek insanlar yok edilmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde gladyatör dövüşlerinin yapıldığı ve infazların gerçekleştirildiği arenalardakine benzer manzaralar, robotların inşa ettirdiği arenalarda da gerçekleşmektedir.

Söz konusu vahşet sahneleri, çalışan insanlara gözdağı vermek ve onları daha uysal çalışanlara dönüştürme amacı taşımaktadır. Sonuç olarak bir zamanlar insanların hizmetine çalışan robotlar, yönetimi ele geçirerek insanları köleleştirerek onlara gayriinsani bir yaşam ve çalışma biçimini reva görmüşlerdir.

Çizgi dizinin ilerleyen anlatımlarında Rıdvan, çeşitli tesadüfler ve yaşlı adamın da yardımıyla gezegen üzerindeki robotların egemenliğini sonlandırarak insanları özgürlüğüne kavuşturmaktadır. Rıdvan'ın, çalınan tarihi eserleri de yanına alıp dünyaya geri getirmesiyle hikâye sonlandırılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu makale kapsamında yürütülen çalışmalar sonucunda, aktif çizerlik yaşamı sürecinde Arabacıoğlu'nun makineleşme süreçlerini işlemiş olduğu anlatımlar, sistematik bir şekilde ortaya konularak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada ele alınan temalar hakkında ya da yönetim bilimleri ve çalışma ilişkileri açısından yeterli veriye ulaşılabilecek başka konular üzerinde bilimsel incelemeler yapabilmek mümkün olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Örneğin çizerin eserlerinde; yönetici konumunda tasvir edilen çizgi karakterlerin yönetsel anlayışlarının belirli yönetim modelleri kapsamında tartışılmasının mümkün olabileceği belirlenmiştir. Makalenin yöntem bölümünde de ifade edildiği üzere, makineleşme teması üzerine yeterli veri doygunluğuna ulaşıldığı için çizerin, kitap hâline getirmeyip, çalıştığı dergilerde yayınladığı diğer karikatürleri üzerinde herhangi bir inceleme yapılmamıştır. Dolayısıyla, böylesi bir ilave çalışma yapmak, başka bir incelemenin konusunu teşkil etmektedir.

Bu makalenin yazımı sürecinde yürütülen incelemelerde, Arabacıoğlu'nun ortaya koymuş olduğu yaklaşımların arka planında ne denli geniş bir literatürün yer almakta olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Arabacıoğlu'nun çizgi dizisinin arka planındaki literatürün, bu makalede özetlendiğinden ibaret olduğunu ileri sürmek elbette ki mümkün görünmemektedir. Söz konusu alanda kaleme alınmış başka birçok öncül eser bulunduğunun bilinmesine karşın, makalenin yazım sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, hâlihazırda ulaşılabilen kaynaklar ile yetinme yoluna gidilmiştir. Zira Arabacıoğlu'nun çizgi dizisinin öncülleri üzerinde kapsamlı bir delil arama girişimi, bu makalenin yazılma amacını ve hacmini aşmaktadır. Öte yandan, böylesi bir delil avcılığı girişimi, olsa olsa “Ütopyacı literatürde yönetici-çalışan ilişkileri” gibi bağımsız bir çalışmayı gerektirebilecek kadar kapsamlı bir çalışma alanını işaret etmekte ve bu alanda yapılabilecek müstakbel araştırma ve incelemeler için davet niteliği taşımaktadır. Yine de eserler arası benzerlik/farklılık incelemesini müstakbel çalışmalara bırakmak yerine, Arabacıoğlu'nun çizgi dizisi üzerine ilave birkaç hususun aşağıda aktarılmasının uygun olacağı kanaati ağırlık kazanmaktadır. Bu tür karşılaştırmaları yapmak, ihtiyatı da elden bırakmamayı gerektirmektedir çünkü Arabacıoğlu'nun bu makalede anılan eserleri okuyup okumadığı, okuduysa da ne şekilde yorumladığı konusu, bu makalenin yazarı tarafından bilinmeyen bir gerçeklik olarak Demokles'in Kılıcı gibi varlığını hissettirmektedir.

Arabacıoğlu'nun öncülleri arasında gösterilebilecek yazarların anlatımlarında büyük bir insanlık savaşı sonrasında yeni bir düzen kurulmaktadır. Zamyatin'in (2018: 30) romanında (Şehir ile Köy Arasındaki Büyük Savaş) farklılaştırılmış bir anlatıma Arabacıoğlu'nun çizgi dizisinde de karşılaşılmaktadır. *Robotlar* çizgi dizisinde, robot üretimi ilk başlarda insanların çalışma ve özel yaşamını kolaylaştırma amacıyla yapılmaktayken, ilerleyen zamanlarda “savunma robotları” adı altında farklı birtakım robotlar üretilmeye başlamaktadır. Bu durum ise zaman içinde insanlar arasında bireysel silahlanmanın boyutunun artmasına ve kaçınılmaz bir insanlık savaşı başlamasına neden olmaktadır. Bu mekanik savaş süresince tarım unutulmakta ve tarlalardaki mahsul bombalarla harap olmakta, kıtlık baş göstermektedir (Arabacıoğlu, 2015: 35-36). Kıtlığın ortaya çıkmasıyla ve fabrikalarda savaşçı olarak programlanan robotların da herhangi bir işlevinin kalmamasıyla, mekanik alanda gerçekleştirilen üretim, insanlığa hiçbir fayda sağlamamaya, bu ise yönetsel otoritenin

sarsılmasına yol açmaktadır. Soruna çözüm bulmak için çalışmalar yürüten Birleşik Fabrikalar Yönetim Kurulu (Zamyatin'in Tek Devlet'i, Huxley'nin Birleşik Devlet'i ile benzer bir yapılanma), bunalımdan çıkış yolu olarak 'Süper Kompüt' adlı robotun üretimini gerçekleştirmektedir (Arabacıoğlu, 2015: 36-37). Bu makaledeki anlatımlarda da aktarıldığı üzere, Süper Kompüt'ün üretimi esnasında meydana gelen istenmeyen hata, insanlığı çok daha büyük felaketlere sürüklemiştir.

Kaynakça

- Akman, T. (Tarih Yok). *Cizreli Eb-Ül-İz 800 Yıl Önce Robotlar Yapan İlk Türk Sibernetik Bilgini*. E.C.A. Kültür Yayını.
- Arabacıoğlu, B. (2014). *En Kahraman Rıdvan Omistan*. İstanbul: Mürekkep Yayınları.
- Arabacıoğlu, B. (2015). *En Kahraman Rıdvan Robotlar*. İstanbul: Mürekkep Yayınları.
- Arabacıoğlu, B. (2017). *En Kahraman Rıdvan Şeytan Rıdvan'a Karşı*. İstanbul: Komik Şeyler Yayıncılık.
- Asimov, I. (2017). Ben, Robot. (Çev. Ekin Odabaş). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Asutay, H. ve Akol S. (2013). Comic im Deutsch und Türkischem. *Journal of Human Sciences*, Vol. 10, 5537-5550.
- Bahtiyar, Z. (2014). *Temel Elektronik ve Robotlar*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Baş, A. (2006). *Eskişehir Karikatüristleri Albümü*. Odunpazarı Belediyesi Yayınları.
- Bezel, N.(1984). *Veryüzü Cennetlerinin Sonu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bellamy, E. (2011). *Geçmiş Bakış 2000'den 1887'ye*. (Çev. Fahri Yaraş). İstanbul: Say Yayınları.
- Bradbury, R. (2018). *Fahrenheit 451*. (Çev. Dost Körpe). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Burgess, A. (2018). *Otomatik Portakal*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Butler, S. (2012). *Erewhon*. (Çev. Şelale Dalgıç). Ankara: Kyrhos Yayınları.
- Bulwer-Lytton, E. (2012). *Gelecek Irk*. (Çev. Pınar Güven). İstanbul: Kyrhos Yayınları.
- Capek, K. (1975). *Kaybolan Bacak*. (Çev. Hasan Ali Ediz). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Clayes, G. (2018). *Distopyanın Kökenleri: Wells, Huxley ve Orwell*, Ütopya Edebiyatı (Haz. Gregory Clayes, Çev. Zeynep Demirsü ve Damla Göl). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 155-190.
- Doğan, A. (2002). *Yapay Zekâ*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Ercil, Y. ve Ü. Sığı (2008). *Stratejik Düşünmenin Sırları ve Sistem Yaklaşımı*. Ankara: Asil Yayınları.
- Fitting, P. (2018). *Ütopya, Distopya ve Bilimkurgu*. Ütopya Edebiyatı (Haz. Gregory Clayes, Çev. Zeynep Demirsü ve Damla Göl). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Genç N. ve O. O. Demirdöğen. *Yönetim El Kitabı*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Güney, S. (2004). *Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Huxley, A. (2018). *Cesur Yeni Dünya*. (Çev. Ümit Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Keskin, U. (2012). *Yönetim Felsefesi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Keskin, U. (2016). Necdet Şen'in Eserlerinde Bireyi ve Toplumu Baskı Altına Alan Yönetimsel Uygulamalara Yönelik Eleştiriler. *Journal of Human Sciences*, 13 (3), 5537-5550.
- Kuzu, A. (2013). *Dünyanın İlk Mühendisi El Cezeri*. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Mattelart, A. (2005). *Gezegensel Ütopya Tarihi*. (Çev. Şule Çıltaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Morris, W. (2002). *Gelecekte Anılar Bir Huzur Çağı Ütopik Bir Romanstan Bölümler*. (Çev. Ekin Bodur). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nabiyev, V. V. (2005). *Yapay Zekâ*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Negley, Glen ve Patrick, J. Max (Ed.) (1952). *The Quest for Utopia: An Antology of Imaginary Societies*. New York: Henry Schuman.

- Özer, A.(1992). Türkiye’de Yayınlanan Mizah Dergileri ve Karikatür İzleyicisi Profili. *Kurgu Dergisi*. 11, 169-177.
- Öztürk, A. C. (2012). Bicycle-Friendly City in the Past and the Future in Turkey: Eskişehir. *World Applied Sciences Journal*. 19 (11), 1568-1574.
- Parker, M., V. Fournier, P. Reedy (2007). The Dictionary of Alternatives. Utopianism and Organization. New York: Zed Books.
- Riot-S., M. Bouchet, T. ve P. Antoine (2003). *Ütopiyalar Sözlüğü*. Çev. Turhan Ilgaz. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Topyıldız, Ö (1996). *Eskişehir’de Karikatür*. Eskişehir: ELTAM A.Ş. Matbaası.
- Tutar, H. (2013). *Konu Anlatımlı İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uyanık, S. (2013). *Osmanlı Bilim Kurgusu: Fennî Edebiyat*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Uzmay, İ. (1986). Mekanizmalar. *Ebu’l İzz-Cezeri Kongresi*. 29-36
- Zamyatin, Y. (2018). *Biz*. (Çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan). İstanbul: İthaki Yayınları.